

Degnen

i Ribe Amt i 18. Aarhundrede*

En kulturhistorisk Skitse.

Af Georg Hansen.

Lige siden Kristendommens Indtog i Danmark har Degnen været en kendt Skikkelse. Det latinske *Diaconus* blev det danske Diakon — Degn, det er Tjener. Men Degnens Historie er usikker. I katolsk Tid spændte Begrebet vidt, lige fra Domkapitlernes højforne rige Erkedegn til den simple Sogndegn, tiest en Munk eller Latinskoledreng, altid en »Fattigmand« ude i det Ærinde at faa et nemt Levebrød, men sjældent en Person, hvem Hvervets Alvor laa tungt paa Skulderen.

Reformationen greb ændrende ind. Med den katolske Gejslighed forsvandt Erkedegnen og andre højere Grader af Arten, og tilbage blev alene den simple fungerende Degn — Tjeneren — og hans Væsen forblev uændret. I Bekneb for Penge henlagde man Degnekaldene i By og paa Land indenfor 2 Miles Afstand til Latinskolerne for at Hørere og Disciple kunde nyde Indtægterne mod saa til Gengæld at bestride Embederne eller holde en Substitut.

Det blev en usselig Ordning, lige slet for Kirke og Folk og til usigelig Ærgrelse for det sidste; man betalte nok Penge, men havde alligevel ingen Degn,

*) d. v. s. i Tiden c. 1730—80.

saadan rigtig da, om Søndagen en 15–16 Aars Knægt som Forsanger i Kirken, hvis han da kom, og til Hverdag slet ingen. Skulde der ringes Morgen og Aften, maatte Bønderne selv »trække Rebene«, og i mange Kirker hang Klokkerne følgelig urørte. Man var misfornøjede, og man klagede — i 150 Aar forgæves, men saa hjalp det. I Chr. V.' Danske Lov bestemtes det, at hvert Sogn skulde have sin Sædedegn, og han skulde være Student².

Hurtigere end venteligt var Forholdene ændret. Endnu før 17. Aarhundredes Udgang var de fleste Løbedegne borte og en ny Skikkelse i Samfundet, Sædedegnen, vor Kulturs klassiske Degn, dukket op. En Forløber havde han i den gamle Sædedegn, ham der i Aarhundreder havde siddet i de Sogne, fra hvilke der var 3, 4 eller flere Mil til nærmeste Købstad, og som kun havde været kendt i større Udstrækning i Jylland og da ofte som en Bonde, hoveripligtig som andre Bønder. 1685 benævnes 15 pCt. af Ribe Amts Degne som hoverigørende Bønder.³

Ændringen var gennemgribende, og den voldte Vanskeligheder. Mest pinagtigt blev Spørgsmaalet om Degnens Bolig, der ifølge Loven af Kirkens Patron skulde udlægges i Kirkens Nærhed.⁴ Her kneb det. Aarhundreders Vanrøgt havde trods gentagne kgl. Befalinger ladet de middelalderlige Degnehuse gaa i Grus. Uden at tænke paa Erstatning havde Patron og Patronesse taget sig Jorden til Indtægt, og da de nu atter blev dem afkrævet, havde man glemt deres Eksistens. Et Par kraftige Reskripter maatte til for at hjælpe den svigtende Hukommelse, og helt klar blev Sagen først, da Hs. Majestæt Kongen truede de genstridige med Fortabelse af Jus Patronatus samt offentlig Tilrettevisning, om de ikke parerede Ordre.⁵ Thi Manglerne var store. I hele Amtet havde ikke Halvdelen af Sognene

Bolig — 48 pCt. i 1685, men samtidig i Koldinghus Amt kun 14 pCt. Der var imidlertid langt fra Kongen i København til Patronen i Ribe Amt og endnu længere fra Løfter om Hus til Vaaningen stod færdig. Endnu et Kvartsekel senere var Stillingen uændret, og 1743 sad 45 pCt. stadig uden Bolig. For dem var Kaarene haarde. Henvist til en »Rigmand«s Medlidenshed blev de usselt behandlet, oftest sat ind i et Fæstehus maatte de skatte, skylde og trælle som en Bonde, om de da ikke som Degnen i Ho selv evnede at bygge Hus,⁶ og saa langsomt bedredes deres Kaar, at endnu 1799 var 10 pCt. uden Bolig.⁷

Degneboliger var ikke flotte, en 8—10 Fags Bygning indeholdende Stue, Køkken, Kammer, Bagerovn, Bryggers og Udhus, det var det almindelige, og tiest var den skrøbelig, kun opsat af spinkelt Fyrretømmer med klinede Vægge og Tag af Straa eller Lyng. Den forfaldt da ofte, og modvillig indstillet lod Proprietæren Degnen skøtte sig selv*. Vilde han have repareret blev det hans egen Sag, jævnlig oversteg det hans Kræfter, og mens Huset gradvis sank i Jorden, maatte han som Jacob Brun i Vilslev drevet »af Frygt Degneboligen over ham skulde nedfalde«, rykke ind i et Lejehus. I Kvong var Forholdene i den Grad elendige, at Degnen »har opholdt sig hos en Bonde af Mangel paa Husleje og fornøden Værelse«, indtil han endelig flyttede sin Seng over i Skolestuen, og ved et Degneskifte i Ansager c. 1740 fandtes det ganske Hus »nedsunket udi Jorden en halv Alen«. ⁶

Boligens Istandsættelse blev da en ny Degns første Opgave, og saa tunge Byrder var det, at mere end en Supplikant nægtede at overtage et tilstaaet Kald

*) Iflg. Danske Lov 2:15:9 skulde Degnene selv holde deres Boliger vedlige; men Godsejerne leverede dem ofte overordentlig slette Huse. — —

af Rædsel over Reparationernes Omfang. Undertiden byggede han til. Et Skolehus paa 6 Fag forøgede Hr. Günther i Janderup saaledes selv med 2, og Degnen i Ølgod satte endog 6 til et 5½-Fags Hus opbyggt af hans Fader. Ved Embedets Afstaaelse maatte slige »Privatfag sælges«⁶. 1766 blev Enkens Udbytte af Boligen i Anst c. 17 Rd.⁸, og i Følge kgl. Reskript af 23.—4. 1781 skulde »egne Huse« vurderes fra ny, aarligt afgaa med 1/20' Værdi og ved Skifte det resterende erstattes af Eftermanden.

Ildsvaade var Degnens Ruin — en halv Times Baal — og den arme var Stodder. Brandforsikring var ukendt, og kunde den ulykkelige ikke vække Næstens Medlidenhed, var han redningsløs fortabt. Saa galt gik det dog sjældent; thi Degnene hjalp hverandre — mange fattige gør een rig. Sagen indbragtes for Landemodet, hvorpaa der foranstaltedes Kollekt blandt Stiftets Degne — nødtigt gav de ganske vist og helst kun 8—10 sk., men tvunget af Bispens strenge Bud blev 1 mk.' Bod den gængse Takst, og siden 1752 efter kgl. Ordre tilsagt 2 mk.s Hjælp af hver Kirke til Husets Opførelse var Haveristen hæderlig hjulpet.⁹ Hvert femte Aar — i Gennemsnit — var Brandkollekt nødvendig i Ribe Stift. Daarlige Skorstene og aaben Ild gjorde stadig det let antændelige Bindingsværk til Flammernes Bytte.⁹

Størst var Tabet ved Indboets Brand. Borde, Bænke, Dyner, Tøj — alt gik op i Luer og lod sig af de smaa Midler kun med yderste Vanskelighed eller for en stor Del slet ikke erstatte. Vel var de færreste Degneboer rige; men mange rummede alligevel betydelige Værdier. Rigelige Mængder af Sengetøj, Linned og Køkkenudstyr forekom næsten alle Steder, og foruden Borde, Bænke, Skabe og Stole havde man adskillige Ting som Chatoller og Himmelsenge. Senge var i det hele

taget saa almindelige, at i alt Fald 60 pCt. besad saadanne, men ellers var det stadig Alkoven, der domierede.

Med Klæder var man vel forsynede, de fleste Degne havde 2 eller 3 Kjoler heraf mindst en af Klæde eller Plyds, flere Par Fodtøj, Hatte, Kasketter, Surtoutes etc., og deres Koner stod ikke tilbage. Talrige Stykker Undertøj, Kjoler, Strømper, Tørklæder, Sko, Hatte og Kaaber var de allerflestes Eje, og Kvindens Pyntesyge fornægtede sig ikke; fine Silkekyser med Kniplinger, Skindhandsker, sorte uldne Damaskeskaaber, Taftes Skørter og Satintrøjer, Safiansko, Atlaskes Huer, Traadstrømper, Smykker af Guld, Sølv og Perler, kort sagt alt det, hvormed Kvinden søger at vinde Prisen som Festens Dronning, laa vel gemt i svære Egekister og dybe Skuffemøbler. Det tydede ikke paa Fattigdom — og dog var Degnen maadelig stillet.¹⁰

Uden nogen bestemt Norm for Lønnens Størrelse havde Loven blot bestemt, at Degnen skulde nyde det samme som hans Formænd før ham; men det var usikkert. En halv Snes Sletdaler var hvad der ydedes 1685 — taget gennemsnitligt. Men det var langt fra tilstrækkeligt og ogsaa betydeligt under, hvad det burde være. Om ved 1730 var Lønnen steget til 14 Rd. 3 Td. Byg 2 Td. Rug — d. e. Korn omregnet til Penge 20 Rd.¹¹ og 1768 var den c. 30 Rd. I Forhold til Præstens c. 225 Rd. foruden dennes Indtægt af Jorden, var det ingen Ting. Thi Degnen havde ingen Jord. At det havde været Tilfældet i gamle Dage og forlangtes i Loven betød intet.¹² Ikke 15 pCt. af Ribe Amts Degne havde endnu i 1740erne Græs til en Kos Fodring — en Kaalhave det var alt.³

Dertil var Indtægterne i høj Grad usikre, ganske afhængig af Bondens Velvilje. Vigtigst var Kornlønnen, $\frac{1}{3}$ mod Præsten, om det skulde gaa efter Loven.

Men det gjorde det ikke i Jylland. »Thi fordi her er ingen vis Taxt paa, hvad enhver aarlig skal give, saa giver enhver, hvad de lyster, bliver og ikke ved det sædvanlige, men forandrer det som de vil!« »Indkomsterne er som Degnen omgaas sine Sognemænd«, »naar en Mand i en eller anden Maade har fattet en Slags Fortrydelse til mig, har han straffet mig med en skp. Byg i Stedet for en skp. Rug«. ³

Een skp. Korn pr. Mand var, hvad Degnen nød uanset Hartkornets Størrelse. »Men i de daarlige Aar lader de formuende sig endog forlyde, at de ved ingen Rettighed af at sige for Degnen enten i Korn eller Offer«.

Offer erlagdes ved de store Højtider og kunde alt efter Omstændighederne beløbe sig til 4—5 Rd. om Aaret. Dertil kom Accidenterne, Offer ved Bryllupper, Begravelser, Barnedaab og Kirkegangskone*; »men de falder nu kun tynde og ringe, siden Bryllupper holdes kun paa Søgnedage med et ganske lidet Følgeskab, Faddere bruges kun 5. Kirkegangskoner har og i Anledning af det samme indspærret sit Følgeskab indtil 3 og 4 Personer, undertiden kun een« — Degnen i Maltbæk regnede 1 mk. pr. Barnedaab, 12 sk. pr. Kirkegangskone og 5 mk. ved et Bryllup. Endelig var der Smaaretsel, Naturalieydelse, oftest Fetalje, et Par Gange om Aaret; men tiest udeblev de, »siden Degnen har intet for sig at kræve efter, men maa lade sig nøje med, hvis Bønderne selv vil give,« og de »kalder det en Tiggervej og ingen Rettighed eller Skik, og dermed maa man lade sig nøje«. ³

Det var en Kamp for Degnen af faa sin Løn, drabeligt stred han, snart krybende og sledskende, snart

*) Efter en Barsel skulde en Kvinde føres ind i Kirken af Præsten eller Degnen, og ved den Lejlighed ofredes.

krævende sin Ret med de voldsomste Midler lige til Proces; saa hjalp det en Tid, men snart havde Bonden igen listet sin Vilje igennem, og modløs og for fattig til stadige Sagsanlæg bøjede han sig under den bitre Skæbnes haarde Lod.

Naar Døden havde svunget sin Le, stak Armoden Hovedet frem. Den »rige« Garderobe var blot et Skalkeskjul, bag hvilket Nøden gemte sig. Knap 30 pCt. af Dødsboerne vurderedes over 100 Rd., for de øvrige var Gennemsnitsvurderingssummen 55 Rd., og det ringeste takseredes til kun 17 — slet intet at regne mod Præstens 2—400 Rd. Skifter. Arv blev de efterladte til Del i 60 pCt. af Tilfældene, men oftest kun 20—30 Rd., og 20 pCt. sluttede med Underskud.¹⁰

Vi »haver vores Tilstand og Vilkaar inden Døre meget fattige, ja armeligere end vi for megen vil være bekendt«, jamrede Degnene i 1740'erne.¹¹ Et Par i Ansager havde »maattet forlade Degnekaldet for Armod og Fattigdoms Skyld«. Men de fleste slog sig igennem.³ I videst mulig Grad bragte man Udgifterne ned og øgede Indtægterne. Blandt de første var det særlig de offentlige Afgifter, man bekæmpede, d.v.s. Ekstraskatterne (Familieskatten) og Pensionen til Latinskolerne.

Den sidste var værst. Den var Erstatning for de Indtægter, Skolerne havde nydt af de dem tidligere tilhørende Kald. Hvor man fra gammel Tid havde haft Sædedegn, var man følgelig fri, det gjaldt saaledes alle Degne i Malt og Vester Horne Herreder. Men ifølge Latinskoleloven af 17.—4. 1739 og Reskriptet af 4.—3. 1740 skulde Pensionen forhøjes og alle betale. Grebet af Skræk raabte Degnene om Naade og bad, »at de høje Herrer for Guds Skyld vilde anse vores beklagelige Vilkaar«¹¹ og lade Pensionen forblive ved det gamle, og ved Reskript af 7.—6. 1743 fik de deres

Vilje — til stor Forargelse for Rektors *Scolarum*, der førte en hidsig Kamp mod de pensive Degne, som kun uvilligt og under Trusler om Pantning erlagde deres Ydelser.

Værre var det med Indtægternes Forbedring. Her skulde Opfindsomhed til, om man da ikke som nogle vilde tage til Takke med et Fæste. Enkelte drev et Haandværk, og flere erhvervede som Degnen i Sønderho deres Brød ved »Fiskeriet lige med andre vores Sognemænd for at holde Husholdningen vedlige«,³ ja Hr. Schourup i Hjalderup brugte endda baade Sætte- og Toggergarn foruden Stage.⁸ Somme var »kloge« Mænd, og en enkelt forsøgte sig med Trolldom; men det var farligt.

Almindeligst var det at udnytte den knapt tilmaalte Kaalhave til det yderste, og de fleste holdt Kvæg. Kun 6 pCt. formaaede ikke det. De øvrige havde 1 eller 2 Køer nogle Faar eller en Gris, og flere holdt Fjerkræ,¹⁰ »skønt her er paa denne Egn hart umuligt at faa et Læs Hø at købe og for menneskelige Øjne lige saa forunderligt, at vore faa Kreturer paa de bare Agre om Sommeren kan faa deres Ophold. Men vi ser og herudi den store Guds ubegribelige Almagt,« siger Præsten i Henne.⁶

Med umaadeligt Besvær kom Brødet til Huse, hvor Lønnen var mindst, og Spændingen var stor, naar Mulighed for bedre Kald dukkede op. Blev et saadant vakant, var der Rift om Stillingen. Anbefalet af Provst og Præst beklagede Supplikanterne deres Kaar og drog frem, hvad de havde af Fortrin til Embedet, og man spildte ikke Tiden. Allerede samme Dag som Degnen i Hjortlund 1769 døde, var de første Ansøgninger indgivet, ja enkelte søgte, da de havde hørt, han laa for Døden, allerede før denne indtraf. Man prøvede at komme Medbejlerne i Forkøbet ved at

træffe Aftale med en gammel Degn om at blive hans Efterfølger mod at give ham en passende Pension og snigløb saaledes Kaldsmyndighederne, da disse oftest gav deres Samtykke, hvis Aspiranten da var duelig.

Men Degnene var ikke ene om Biddet. Siden Skoleloven 1739 havde Skoleholdere Fortrinsret til Degnekald og benyttede den saa grundigt, at de udgjorde 90 pCt. af alle Ansøgere. Ogsaa helt udenfor staaende prøvede Lykken. Husmænd, Garvere, Haandværkere eller lignende, »der ej længer derved kan ernære sig og sine« mente her at finde en passende Nødhavn; de kom dog sjældent i Betragtning.¹³ Studenter var fra gammel Tid selvskrevne til Hvervet, siden 1739 skulde de dog have været Skoleholdere først; men de magre Kald i Ribe Amt overhang de ikke, 1768 udgjorde de knap 48 % af Degnene og senere i Aarhundredet færre!¹¹

Konkurrencen var dog haard og Supplikanterne følgelig myge læggende deres Dyder og kristne Sind for Dagen. Man skrev Ansøgninger i Guds Navn og med Vor Herres Velsignelse stillende Hs. højædle Højærværdighed den evige Salighed i Udsigt, om han betænkte netop denne Stakkel med Embedet. En Ansøger lovede, »at jeg ved den Hellige Aands Naade skal med Flid og Troskab forestaa det samme Embede, som den fromme Guds Haand maatte bøje Deres Højærværdiges Hjærte at beskikke mig til, ligesom jeg og vil bede den samme grundgode Gud, at han vil velsigne Deres Højærværdighed med al aandelig Velsignelse i de himmelske gode Ting, med Legems og Sinds Kræfter, bestandigt Helbred, langt og lykosaligt Liv og omsider forflytte Dem fra Deres høje Bispestol til en evig Æres Krone i Himmelen«. En anden vilde bede »den store Gud vor Fader og den store Sjælebiskop Kristo Jesu vil velsigne Deres Højærværdighed med overflødig Naade, Løn og Velsig-

nelse udi dette Liv, samt Aand og Kraft til hans høje Embede og dernæst Guds evige Salighed«, om han blev den begunstigede.¹³

Bispen havde Kaldsret til Kronens Kirker og Proprietærerne til deres egne, dog at Bispen stadfæstede Aspirantens Duelighed. Det prægede Besættelsen. Gamle Degne succederedes af deres Sønner, om de da faldt i Patronens Smag, og Præster med for stor Børneflok listede de overtallige eller mindre vel funderede »Knægte« ind i et lidet Degnekald. Det var et uofficielt Privilegium, der gav Degnene Standspræg og knyttede dem nærmere til Præstestanden.

Degnens boglige Kunnen var underordnet. Havde han Sangstemme og Kendskab til Katekismen, var det nok, og det var da ogsaa disse Færdigheder, Bisperne undersøgte, før en Mand erklæredes kvalificeret. Præget af lærd Stand klæbede imidlertid ved ham fra gammel Tid — Latinen var hans Attribut, og Skæret heraf forgyldte den ustuderte, der gennem Skoleholderiet havde erobret »Studentens Ret«.

Ligefrem Belæsthed besad kun faa; men de fleste havde Bøger. Rundt regnet 80 pCt. af Degnenes Dødsboer i 18. Aarhundrede indeholdt saadanne, Halvdelen heraf ganske vist mindre end 10 Bind; men den anden Halvdel til Gengæld omkring et halvt Hundrede eller mere — og her var vægtige Ting: store teologiske Værker, fyldige Udgaver af de latinske Forfattere og berømte Kirkefædres Skrifter som f. Eks. Augustins Confessiones og Thomas a Kempis' »De imitatione Christi« (Om Kristi Efterfølgelse). Fyldigst repræsenteret var ellers — bortset fra Bibler og Psalmebøger — Huspostillerne, særlig Brochmanns, Møllers og Rostochs satte man højt, dertil opbyggelige Bøger som Johan Arndts sande Kristendom, De bedendes Kæde, Arons Brystspand, Jersins Livsens sande Vej,

En fattig Mands Husbog, Kingos Sjungekor o. fl. samt endelig de i 18. Aarhundrede saa højt skattede Ligprædikener. Verdslig Litteratur derimod var sjælden — udgjorde næppe 25 pCt., og bestod væsentlig af Regne- og Geografibøger, mens almindennende Litteratur ud over Klassikerne var et Særsyn. Et enkelt Eksempel af Holbergs Folkeret, en Bog om Københavns Belejring, et Par Folkebøger og nogle Bondepraktikaer, det var alt.¹⁰

Degnen var en gejstlig Person, det var tydeligt — nogle var teologiske Kandidater, der gik denne Omvej til Prædikestolen — men kun dem, der havde Latin-skolen bag sig, besad nogen boglig Dannelse, de øvrige forblev Bønder, der havde læst et Par opbyggelige Bøger og lært Katekismen; mere og mere prægedes Standen heraf, særlig efter 1780* — ikke at det skadede den, snarere det modsatte; thi af de utallige Hverv, der tilfaldt en Degn var mange af den Art, at de langt lettere lod sig udføre af en jævn Bonde end en Student med Nykker.

»Guds Menigheds Tjener i Guds Hus, dens Medlemmer til Opbyggelse og Ungdommen et lysende Eksempel«, det var, hvad Degnen skulde være. Han var den nærmeste Ramme om Folkets aandelige Liv og greb ved hele sin daglige Færd ind deri. Trækkende Klokkernes Reb forkyndte han ved Morgengry Dagens Komme, og naar Dagens Arbejde var endt, og Solen gik ned i Vest, lød Klokken paany stemmende Sindet til Andagt og Fred. Om Søndagen kaldte han Menigheden sammen til fælles Forberedelse af Salighedens Sag — to Gange sendte Klokken sit manende Bud, at den forhærdede ikke uadvaret skulde

*) derved at de fleste Skoleholdere, der jo blev Degne, var „ustuderte, oftest Folk, der var kommet lige fra det praktiske Liv ind i Skolen.

vandre fort ad Fortabelsens Vej — til Højmesse Kl. 10, 11 og Vesperprædiken Kl. 3, 5. Men dens Kalden var forgæves, Hjerterne haarde og Verdens Børn utallige. Da »Sabbatsforordningen« var hævet, stod Kirkerne tomme, selv Onsdagsprædikener var omsonst — men mange eller faa, Degnens Arbejde var ens.

»Herre jeg er indkommet i dette dit hellige Hus for at høre«, begyndte han Søndag efter Søndag, Aar ud og Aar ind sin Gerning i det ældgamle Hus, sang saa for paa de gammelkendte Psalmer, der drævende tungt gled hen under Kirkens lavthængende Hvælvinger, gik dernæst Præsten til Haande i hans Færd, hjalp ham af og i Messeklæderne »foran Alteret«, bar Vand til Daaben og Vin og Brød til det hellige Sakramente, skrev Folk paa Kommunionstisterne, at alle kom til Skrifte og Herrens Bord, førte Bog over Gudstjenesten og katekiserede med Ungdommen ved Eftermiddagstjeneste, foruden at han bar Bøssen om ved Kollekt.¹⁴

Kollekter var en Del af Degnens Liv. De var Datsidens Form for Forsikring og i 18. Aarhundrede utallige. Alene 1730 bevilligedes 5 Ekstrakollekter i Ribe Amt og til saa fjerne Formaal som brandlidte fra Nykøbing F. og Hillerød, forliste Skippere fra Marstal og fallerede Købmænd i Randers.¹⁵ Var det fornemme Folk eller vigtige Ting samledes ind ved Bog, ellers satte man et Bækken ved Kirkedøren, hvor Folk kunde lægge deres Gave. Det første var til Degnens komplette Ruin; thi efter gammel Tradition var han Bogens Befordrer. Travende paa sine Ben gik han Tiggergang fra Dør til Dør Sognet rundt, andre til Gavn, men sig selv til Spot og Spe, forbandende de Hillerødborgeres løsagtige Omgang med Ild eller Bretagnes forræderiske Skær.

Men hans Byrder var større og Fornedrelsen dybere.

I Mangel af Post tog man Degnen i Brug. Naar Provster og Præster skulde have Breve befordret, maatte han gaa Ærindet. Langdistancebreve bragte han til nærmeste Degn, der saa bar dem videre; men mellem to Nabopræster besørgede han selv hele Turen. Ganske vist var Pligten begrænset til Embedsbreve; men det var et vidt Begreb, hvorunder mangt et Privatbud gik ind. — Degnen blev misbrugt.

Var et Fattiglem død maatte han paany i Funktion og bortsælge til højeste Bud, hvad Stakkelen havde ejet — sjældent ret meget eller meget værd, men des vanskeligere at afhænde — et utaknemmeligt Hverv. Og skulde Befolkningen føres i Mandtal til Folke- eller Ekstraskats Udskrivning, vidste man ingen bedre at ty til end Degnen, han kunde skrive og regne og kendte Folk i Sognet — kort sagt var som skabt til Hvervet, og han fik det, ganske vist som Præstens Hjælper og assisteret af 2–3 Sognemænd, men han bar Hovedbyrden, hver Maaned maatte han rundt i Sognet og holde Folketælling, at Til- og Afgangslisterne kunde være i Orden og Skatterne komme retmæssigt ind.¹⁴

Fra gammel Tid havde Degnen været Lærer for Sognets Ungdom. En Aften om Ugen mødte den op til Undervisning i den »saliggørende Kundskab«; men siden 1739 var hans pædagogiske Virke blevet udvidet til ogsaa at omfatte Børnene. De nye Skolelove havde gjort ham til Hovedsogdenes Lærer, og hans tungeste Arbejde var siden da at prikke Bogstaver og Katekismus i Hovedet paa Bøndernes Børn.

Hans Indgreb i Bondens Liv blev dybere. Fra Daa- ben gennem Skole, Konfirmation, Altergang, Bryllup og til Graven mødte man Degnen — hans Skikkelse var kendt og hans Gerning vigtig, han var et af de Centre, hvorom Landbokulturen samlede sig, i alle Li-

vets højtidelige Stunder spillede han ind repræsenterede den fjerne ukendte Verden, som Aandslivet var for Bonden.

Men dette Billede af Embedsmanden, der danner sig for den udenfor staaende, adskiller sig fuldstændig det, der tegner sig, hvis man lever med i hans daglige Færd.

Menneskene i 18. Aarhundrede var voldsomme og Livet fyldt med Bryderier. Kun i ringe Grad skjulte man sine Sindsstemninger eller dæmpede Kødets Lyster, og Lidenskabene gav sig voldsomme Udslag, man formelig vadede i Processer og Kævlerier, og Præster og Degne var i den Grad uforligelige, at Biskoppen 1735 fandt sig foranlediget til at forordne, at »saa snart Provsterne mærker, at der ytres nogen Proces imellem nogen af deres underhavende gejstlige, da vilde de, naar de ret om Sammenhængen er informerede give Biskoppen Sagen med sine Hovedomstændigheder til Kende og paa alle optænkelige Maader konkurrere til at forekomme eller om muligt at dæmpe slig Trætte, Proces og Uenighed som sømmer sig ikke gejstlige mest i Bagateller¹⁶«. Men det hjalp fedt, hvert Aar maatte Herredernes Provsteretter slaa koldt Vand i Blodet paa alt for kamplystne Pastorer og dømme Ret om det Halmstraa, der var Stridens Aarsag. Rets-sager mod gejstlige havde oftest deres Kilde i mindre punktlig Embedsførelse. Det gjaldt den gejstlige Stand i Almindelighed og Præster og Degne i Særdeleshed.

Degne var forsømmelige, det kunde ikke nægtes. Som nu Degnen i Janderup, Henning Günther, der havde den grimme Vane helt at udeblive fra Begravelser, Bryllupper og lignende, til største Gene for Præst, Familie og Menighed,¹⁷ eller som Anders Thorstensen i Brørup, der sjældent indfandt sig i Kirken, før Præsten var midt i sin Prædiken. Værre var det

imidlertid, at de fleste viste »stor Efterladenhed i at undervise i Kirken Sognets Ungdom i deres Katekismus og Børnelærdom« og rent forargeligt, at de »paa adskillige Steder ofte efterlader med Morgen og Aften at ringe Bede og Fredklokken«, for ikke at tale om, at de var saa forsømmelige med Provstebrevenes Befordring, at »mange magtpaaliggende Ting blev enten opholdt eller forvirrede eller ganske annullerede«. I 1744, 49, 60, 62, 65 og oftere maatte Bispnen strengelig tilholde dem »uførtøvet at befordre hvis Ordre eller Breve dem fra Provsten vorder tilstillet enten til Cirkulation eller anden Embedsforretning i Herredet«; det var en ren Skandale.¹⁸

Men deres overordnede, Præsterne, gav dem kun et slet Eksempel til Efterfølgelse; thi de led af en sand Mani for at lade »det vare halve Timer førend de efter at der er ringet sammen, møder for Alteret, saa Gudstjenesten forlænges«, og tit kom de »saa uberedte paa Prædikestolen, at de næppe selv ved, hvad de vil sige, saa endog den enfoldige Almue kan forstaa det og støde sig derover«, ja »af blot Mangelighed uden anden vigtig Aarsag lader (de) oftest deres Prædiken forsyne ved andre, særdeles ved Degnene¹⁹«. Den ene havde intet at lade den anden høre — og saa stredes de.

Degnene var Præsternes undergivne og iflg. Lovens 2 — 15 — 6 skulde de være deres Sognepræster hørige og lydige, »i hvis de dennem paa deres Embeds Vegne befaler«. Det var et slemt Forlangende. Præsten pukkede paa Lovens Ord, og Degnen stod imod, det bedste han kunde. Det gik haardt til.

Saadan kom en Dag Anno 1750 Pastoren i Vilslev ned til sin Degn for at foredrage ham en Sag Kirken vedrørende; men her var Krig paa Kniven, og Modtagelsen blev varm, særlig Madammen lagde Iver for

Dagen, ja, i den Grad blev hun betaget af Kampens Hede, at vor Far kom hjem hurtigere end ønsket, gram i Hu og med uforrettet Sag. Saa var der Proces.²⁰ Anklagen lød paa manglende Respekt for Præsten; ganske vist en gyldig Grund, men alligevel en noget pinlig, og Præster søgte da gerne at give Sagen et mindre personligt Udseende ved at klage over mangelfuld Embedsførelse, Drikfældighed eller forargeligt Levned, og man skyede ingen Midler for at naa sit Maal. — —

1741 anklagede Præsten Neve paa Rømø endog sin Degn Hersseldal for Sindssyge og begrundede det med, at Degnen overfaldt og pryglede sin Kone. Men her kom Præsten til kort. Med en Næse fra Bispen tilholdtes han at afstaa fra sit forargelige Had til sin Broder i Herren og føre et kristeligt Levned.²

Langt lettere kom man Degnen til Livs, om der forelaa vitterlig Embedsforseelse. Kunde Vidnerne gaa ham strikt imod, var han moden til Fald saadan som Degnen Anders Thorstensen i Brørup-Lindknud, der beskyldtes for haardnakket Drukkenskab, idet han 2. Paaskedag 1731 var mødt i Kirken saa beskænket, »at han ikke kunde udføre Sangens Ord og læse Bønnen før Prædikenen, men begyndte paa den 3 a 4 Gange og ej kunde udføre Ordene, saa at Præsten selv maatte rejse sig fra Alteret, hvor han var falden paa Knæ, og læse Bønnen for Menigheden« og siden gaa »ned og faa en anden til at lede Sangen«; men Anders Thorstensen lod sig ikke slaa af Marken, nej, »han forstyrrede Sangen, saa at naar Thomas Petersen, der i Degnestolen var ankommet sang et Vers, sang Degnen enten andre Ord eller og i et andet Vers, saa at Præsten maatte gaa fra Alteret ned paa Kirkegulvet for at Menigheden kunde blive ved hans Hjælp ret udi Sangen«. Rent galt blev det dog først, da Pastoren

gav sig til at læse Evangeliet; thi da skreg Degnen saadan op, at hs. Velærværdighed »maatte gaa fra Alteret mod Degnestolen og bede ham opholde at give Lyd«. Ja, saa besværet var han, at han af »ren Nød og Trang pissede i Degnestolen,« og det endda mens Præsten bad Fader Vor.

Endvidere havde han nogle Dage før Jul været i Eskelund, »og der drak, svirrede og sloges (han) med en Soldat, saa at han kom med et oprevet Ansigt og beskænket første Juledag sidst i Kirken.« Dertil levede han uforligeligt med sin Kone.

Sligt var vægtige Anklager, især da Degnen allerede tidligere havde været for Retten og lovet Bedring. Endnu en Gang slap han dog med en Advarsel; men da han 1735 paany sad paa Anklagebænk, dømtes han til Embedets Fortabelse. Det var en haard Dom og da ogsaa først fældet efter langvarigt Forhør og mange Omsvøb; men Præsten holdt ud, og Vidnerne gik Degnen imod — saa var Sagen afgjort.²²

Det var ikke Drukkenskaben, der havde været fældende; thi den var ingen Skam i 18. Aarhundrede. Ganske vist var Fuldskab forbudt iflg. Danske Lov 2—11—14; men det regnede man ikke. Man drak hver Dag — alle drak, Bønder, Præster, Degne, Herremænd, ja endog Bisperne. Tydeligt Vidnesbyrd herom er den Overflod af Destillerapparater, der fandtes i Datidens Hjem. I alle Præstegaarde delte mindst et med sine klukkende Dryp Dagen op i Maal af Brændevin, Provster havde gerne et Par, og for de fleste Bisper arbejdede en 3—4 Stykker, at ikke den umaadelige Talen skulde lade Stemmen briste af Tørhed, og af Degnene i Ribe Amt kunde i alt Fald 60 pCt. dække deres eget Forbrug, om Kedlen da kunde faa Korn i sin Bug.¹⁰

At klage over Drukkenskab hjalp da ogsaa kun

lidt — et daarligt Argument, naar man vilde en Mand til Livs; thi ingen kunde sige sig fri, og en ordentlig Rus var hver ærlig Mands Sag, hvis det da ikke udartede, saa han aldrig var ædru. Retten saa da ogsaa gennem Fingre med Drikkeri. Gang paa Gang stod Præster og Degne angivet for denne »Synd«, samme Person ofte 3—4 Gange uden der skete andet, end at han fik en Advarsel eller eventuelt Tilhold om at søge Embede i et andet Herred. Men efter Loven kunde Overtrædelse af Forbudet være fældende, og forelaa der desuden vitterlig Embedsforseelse eller Ufordragelighed, blev det et brugeligt Argument, og saa tog Sagen hurtigt den alvorligste Vending.

Forholdet mellem Præst og Degn var sjældent det bedste. Degnene viste sig »somme Steder helt uartige mod deres Sognepræster« og Præsterne til Gengæld svært tyranniske overfor deres Degne. Men var Præsten Degnens Overmand, var han tillige ganske afhængig af ham. At forrette Gudstjeneste uden Degn var næsten ugørligt, og al Hovmestereren til Trods maatte han lempe sig, ja ofte befordre han endog Degnen til Annexkirken, at han kunde komme betids frem til Gudstjenesten. I enkelte Tilfælde var det tilmed Degnen betroet at være Præstens Inspektør; thi »da der undertiden desværre haves Exempler paa, at Præsterne formedelst Forseelser ved Nadverens Uddelelse geraader i Ulejlighed«, saa »tilholdes Degnene under Sakramentets Uddelelse at stille sig tæt ved Alteret, saaledes at i Fald Præsten af Fejltagelse skulde ville uddele Vinen før Brødet, de det da straks kan blive var og betimelig give ham det til Kende«. Her havde Degnen Overtaget²³.

Spørgsmaalet var af vital Karakter — afgørende for Degnens hele Liv. Utallige Gange kostede det hans Eksistens, at Forholdet til Præsten blev skævt. Det

var det springende Punkt i hans Tilværelse — Degne-
sjælens Anstødssten; men det hørte med som noget gud-
givet, der ikke kunde ændres. Thi hvor lidt man regnede
Præsternes Klager og Sagsanlæg ses af de Domme,
man fældede over Degnen i Almindelighed. Man
synes at have været vel tilfreds. Om Degnene i Malt Her-
red udtaltes saaledes 1743, »de foregaar Børnene med
kristeligt Eksempel og ulasteligt Forhold« og om dem
i Gjørding Herred, at de »saavel i deres Embede som
Levned forholder sig upaaklagelig«, og mod Slutnin-
gen af Perioden var Dommen uændret, »haver ingen
med Billighed (noget) at klage over deres Degne«.

Ogsaa hvad Undervisningen angaar, var man til-
fredse. »Degnene — — viser, saa vidt jeg har kunnet
erfare, tilbørlig Flid og Iver hver efter sin af Gud
forlenede Naadegave«, siges der i 40erne fra Skads
Herred, og fra Malt »kan sandfærdig dette indberettes,
at de forretter deres Degne- og Skoleembeder upaakla-
geligt baade i Kirken og Skolen«, og omkring 1790
havde man alle Vegne »en herlig Degn og god Sko-
leholder«. ²⁴ —

Den Modsætning, der synes at være mellem dette
og de ovenanførte Klager, maa forklares derhen, at
naar man saa stort paa Sagerne, kunde Forholdene
ikke være meget bedre. Embedsmænd i 18. Aarhun-
drede opfyldte saa langt fra de Paragraffer, der var
dem anordnet, og man ventede da heller ikke, at de
skulde gøre det. Naar de blot ikke enten stak af fra
Embedet eller helt undlod at passe det, skulde man
ikke klage. Degnen var saadan som Embedsmænd var
flest — og ganske naturligt — han var i sin Færd saa-
dan som Gennemsnitsmennesket i 18. Aarhundrede
var — naar man blot undlod at maale med Idealets
Maalestok, saa det hele ganske godt ud, og Klager
fremkom da heller sjældent, undtagen naar der laa

personlige Grunde bag. Netop ved at sammenholde de udstedte Monita, der har Idealerne til Baggrund, med Provsternes Dom set ud fra det praktiske Livs Verden, træder 18. Aarhundredes Væsen frem.

Men enhver Stand har sit Præg indenfor sin Tid, og Degnen havde da ogsaa sin særlige Sjæl, der dannede hans Fysiognomi. Skæret af Fattigdom og smaa Kaar laa som en Brømme om hans Væsen, og hans Tankegang og Handlen dikteredes af den haarde Trang til en Skilling, han stadig befandt sig i. Det gjorde hans Væsen krybende og sledskende og berøvede ham den fri Udfoldelse af sine Kræfter, der er naturlig for ethvert Menneske. Til alle Sider var han afhængig — af Bonden naar Talen var om Brød, af Præsten naar Arbejdets Værd skulde maales og af Bispen om han skulde naa nogen Lindring i sin bitre Lod. Han maatte staa paa Pinde og sno sig, hvis han vilde være til. Han var en retsløs i sin Tid, en Person man kunde gaa til, som man lystede. Vilde man betale for hans Arbejde, gjorde man det, vilde man ikke, lod man være. Var der Behov for hans Hjælp, blev den krævet, og gjorde han Vrøvl, stævnedes han for Opsætsighed, Brud paa sin Embedsed eller Ulydighed mod Præsten. Selv anlagde han vanskeligt Sag, da det kostede flere Penge, end han ejede, og puffet til fra alle Sider maatte han da taale de Spark, Verden vilde give, og haabe, at et naadigt Forsyn ikke tilskikkede ham mere, end han kunde bære. Han blev en stille Mand. Tilbagetrukket levede han i Samfundet i den vanskelige Stilling at skulle »præstere alt« uden selv at være noget, og lidt efter lidt skrumpede hans Sjæl sammen, blev en lille, vissen »Klump«, der kun gengav den »Sols« Skær, der netop nu beskinne den, men hvis egen Glød længst var slukket og gemt bort under en uigennemsigtig Skals tykke Skorpe.

Lod han sig ikke bøje og viske ud, blev Stillingen kritisk. Oftest tømte han da Livsbægeret til Bunds, absorberede hele Tidens Voldsomhed og gav sig i den Grad hen, at alle Rammer sprængtes, og han selv tørnede mod Autoritetens haarde Mur, hvorfra han slyngedes ud for for stedse at have forspildt Chancen for at arbejde i »Guds Hus, hans Navn til Ære og Ungdommen til Vejledning og Opbyggelse«.

Degnen var ingen Standsperson. Alene hans umiddelbare Fremtræden af Almuens Rækker forhindrede ham i at blive det, og de beskedne økonomiske Kaar, hvorunder han levede, satte absolut Punktum for Assimilering af Samfundets højere Lag. Mod hans Kollega, »den langt fornemmere Klokker i København«, var han for intet at regne. I 18. Aarhundredes stærkt klassedelte Samfund, faldt han helt uden for »dem, man regnede med«. Selv i Bondesamfundet var hans Stilling beskednen. I Ribe Amt kom han næppe paa Højde med de bedre stillede Bønder. Det fremgik klart af den Plads, hans Kone sad paa i Kirken. Iflg. Tidens Skik og Kongens Lov 2 — 22 — 46 var Stolestaderne fordelt mellem Befolkningen efter Rang og Stand, og Husmænd skulde »nøjes med de Pladser, som bliver tilovers, naar Gaardmændene med Stolestader er forsynede«. Hele dette Spørgsmaal var saare vanskeligt at klare. Ingen vilde sidde under sin Nabo, og ofte kom det under Gudstjenesten til saare drabelige Optrin.

I 1746 sad Husmand Niels Smeds Hustru i samme Stol i Føvling Kirke som Degnekonen, men indenfor hende — den yderste Plads var den fornemste i en Stol — hermed var hun imidlertid ikke tilfreds. Som den stærkeste prøvede hun at fortrænge Degnekonen Anna Baggesen fra hendes Plads yderst i Stolen, og saa haardt masede hun paa, at Degnen til sidst klagede til Præsten, der greb ind og fik Smedekonen

idømt en Bøde, foruden at hun skulde gøre offentlig Afbigt i Kirken. Men den Dag, dette skulde ske, »oprejser hun sig i sin Stol og fanger an med Skrig og Raab at spørge Menigheden, om hun har i nogen Maade forset sig«, og da Præsten vil berolige hende, »tviner hun ud af sin Stol med stor Skrigen og Skraalen over den Uret, hun lider, og løber i det samme ud af Døren«. Dermed fortsatte Striden. Næste Søndag gik hun til Angreb med Voldsomhed, »satte sig paa Degnekonens Skød, som da sad i sin Stol« og blev siddende der under hele første Del af Gudstjenesten og det til Trods for, at Degnekonen stak hende »gennem Klæderne paa hendes bare Legeme med store Knappenaale«, indtil Præsten gik ned paa Kirkegulvet og talte hende haardligen til, hvilket »virkede saa meget, at (Degnens) Kone, som var udmattet under denne Byrde, fik saa megen Lettelse, at hun kunde komme af den Klemme, hvori hun sad og slap endelig løs ud af Stolen«. Først ved Rettens Hjælp blev Sagen afgjort.²⁵

Degnen hørte til den nedre Del af Bondesamfundet, derom var ingen Tvivl. Han laa i Plan med Husmanden maaske en Smule over ham, men ikke saa højt som de »fornemste« Gaardmænd.

Skoleholderen regnedes dog for hans Undermand. Frem gennem Aarhundredet voksede denne sig imidlertid stærkere og fortrængte sluttelig Degnen. Siden ca. 1780 blev det almindeligt at nedlægge vakante Degnekald og dele deres Indtægter mellem Skoleholderne, mod at de saa besørgede Degneembedets Forretninger. Denne Ordning befaledes ved Reglementet 10—10 1800 gennemført overalt paa Øerne. Det virkede ind paa Udviklingen i det øvrige Land, og efter at Skoleloven 1814 helt havde afskaffet Degnestanden, blev Skolelæreren hans Afløser, og snart var Degnen en Figur, der hørte Historien til.

NOTER:

- 1) Store Reces 1539. Rørdams Kirklove I. S. 101.
- 2) Danske Lov 2 — 15 — 1.
- 3) R. B. Misel. Reg. 7. Capsa 63 Pk. 23 Indb. o. Degneindtægter 1705.
- 4) Danske Lov 2 — 15 — 9.
- 5) Reskripter af 14.—6. 1687, 21.—7. 1688, 9.—9. 1690, 13.—11. 1703.
- 6) Herredspk. for Malt, V. og Ø. Horne Herreder: Indb. o. Degneboliger 1743.
- 7) R. B. Div. Indb. o. gejstl. Embeder 1799-1803, Degneboliger 1799
- 8) gejstl. Skifteprotok.
- 9) R. B. Landemodeprotokol 21.—10. 1724 S. 142. Reskript 1.—4. 1752.
- 10) bygger altsammen paa gejstlige Skifteprotokoller.
- 11) R. B. Misel. Reg. 7 Cap. 63 Pk. 15—24.
- 12) R. B. Misel. Reg. 7 Cap. 64 Pk. 58.
- 13) R. B. Misel. Reg. 7 Cap. 63 Pk. 78.
- 14) bygger paa Oplysn. forskellige Steder fra, se R. B. Misel. Indb. 1785—89 o. Skolev.
- 15) Landemodeprotokol Aarene 1729—32 ff.
- 16) Landemodeprotokol 1735 S. 185.
- 17) V. Horne Herredspakke.
- 18) Landemodeprotokol S. 105, 262, 243.
- 19) Landemodeprotokol S. 353, 270, 267.
- 20) Gjørding Herredspakke.
- 21) Landemodeakter 1618—1774.
- 22) gejstl. Justitsprotokol Malt H. S. 116 ff.
- 23) Landemodeprotokol S. 354.
- 24) R. B. Misel Reg. 7 Cap. 63 Pk. 56, 28—32, Fol. 190a Nr. 1—3, 5—7, Malt Herredspakke.
- 25) Malt Herredspakke, gejstlig Justitsprotokol. smst.

Reskripter maa søges i Fogtmans Reskriptsamling og i Kolde-
rup-Rosenvinges »Gejstlige Reskripter«.